

INKLYUZIV TA'LIMNI NORMATIV-HUQUQIY ASOSLARI VA QIYOSIY TAHLIL

Zairov Asadbek Sayfullo o'g'li

Toshkent Davlat Yuridik Universiteti Tayanch doktoranti

asadbekzairov2000@gmail.com

+998949327707

ANNOTATSIYA: Maqola O'zbekistonda inklyuziv ta'limni normativ-huquqiy tartibga solishni o'rganishga bag'ishlangan. Tahlil mamlakatda inklyuziv ta'limni tartibga soluvchi asosiy Qonunchilik va me'yoriy hujjatlarni taqdim etadi, bunda barcha bolalar, shu jumladan nogiron bolalar uchun sharoitlarni ta'minlashga qaratilgan teng rivojlanish sharoitlariga e'tibor qaratiladi. Inklyuziv ta'lim amaliyotlarining bosqichlari va rivojlanishi, inklyuzivlikni amalga oshirishda davlat organlari, ta'lim muassasalari va mutaxassislarning roli ko'rib chiqiladi. Maqolada, shuningdek, O'zbekistondagi Qonunchilik o'zgarishlariga ta'sir ko'rsatadigan standartlar va tavsiyalar muhokama qilinadi, shuningdek, inklyuziv amaliyotlarni amalga oshirishda ta'lim sohasidagi qiyinchiliklar bilan bog'liq muammolar ko'rib chiqiladi. Pedagog kadrlar tayyorlash, moslashtirilgan ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va ta'lim olish imkoniyatini ta'minlash masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda..

NORMATIVE LEGAL FRAMEWORK AND COMPARATIVE ANALYSIS OF INCLUSIVE EDUCATION

ANNOTATION: The article is devoted to the study of the regulatory framework for inclusive education in Uzbekistan. V data analysis the main legislative and regulatory acts regulating inclusive education in the country, with an emphasis on equal development conditions, aimed at ensuring conditions for all children, including children with disabilities. The stages of the first development of inclusive educational practice, the role of government agencies, educational institutions and specialists in the implementation of inclusivity are considered. V State also discusses the standard and recommendations that have an impact on legislative changes in Uzbekistan, as well as issues related to difficulties in the field of education in implementing inclusive practices. Special attention is paid to the issues of teacher training, the development of adaptive educational programs and ensuring access to education.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВАЯ БАЗА И СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

АННОТАЦИЯ: *Статья посвящена исследованию нормативно-правового регулирования инклюзивного образования в Узбекистане. В анализе даны основные законодательные и нормативные акты, регулирующие инклюзивное образование в стране, с акцентом на равные условия развития, направленные на обеспечение условий для всех детей, включая детей с ограниченными возможностями здоровья. Рассматриваются этапы и развитие инклюзивных образовательных практик, роль государственных органов, образовательных учреждений и специалистов в реализации инклюзивности. В статье также обсуждаются стандарты и рекомендации, которые оказывают влияние на законодательные изменения в Узбекистане, а также рассматриваются проблемы, связанные с трудностями в сфере образования при внедрении инклюзивных практик. Особое внимание уделяется вопросам подготовки педагогических кадров, разработки адаптированных образовательных программ и обеспечения доступности образования..*

Kalit so'zlar: *inklyuziv ta'lim, integratsiya, qonunchilik bazasi, deklaratsiya, pedagogika, ijtimoiy mas'uliyat, diskriminatsiya, konsepsiya, dual ta'lim, ekstranet ta'lim.*

Keywords: *inclusive education, integration, legislative framework, declaration, pedagogy, social responsibility, discrimination, concept, dual education, extranet education.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, интеграция, законодательная база, декларация, педагогика, социальная ответственность, дискриминация, концепция, дуальное образование, экстранет-образование.*

KIRISH

Inson kamoloti jamiyat farovonligi va mamlakat taraqqiyotining birdan bir manbai bu – ta'limdir. Ayniqsa sifatli ta'lim barqarorlik kafolatidir. Umuman olganda, ta'limda sifatini qanday ta'minlash mumkin? Undan har bir inson bahramand bo'lishi uchun nimalar qilishi kerak degan savol bugungi kunning har qachongidan ham muhim va dolzarb masalasidir. Ta'lim har bir mamlakat fuqarolari bilim olishining asosiy ijtimoiy huquqi hisoblanadi. Sohadagi munosabatlarni tartibga solish va qonunchilik bazasini mustahkamlash orqali ayni ta'lim olish imkoniyatini barcha insonlar uchun real voqealikka aylantirish bu muhim ahamiyatga ega bo'lgan masala sanaladi. Misol uchun ta'lim olishda muayyan qiyinchiliklarga duch keladigan fuqarolar, ya'ni nogironligi bor bo'lgan shaxslarga sifatli ta'lim olish uchun barcha fuqarolar qatori ta'lim olishi uchun ta'lim tizimida inklyuzivlikni ta'minlashi shart bo'ladi. Shu o'rinda alohida qayd etish kerakki, hech bir mamlakat milliy ta'lim tizimida inklyuzivlikni ta'minlamay turib, har bir inson uchun bilim olish huquqlarini kafolatlay olmaydi. Chunki inklyuziv ta'lim har bir insonning individual xususiyatlaridan kelib chiqqan holda moslashtirilgan ta'lim olish imkoniyatini yaratadi. Inklyuziv ta'lim barcha fuqarolarni teng bilim olishi uchun yaratib beradigan kompleks shart-sharoitlar hisoblanib, har bir insonning ta'lim olish ehtiyoji, sifati qondiriladigan tizim hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Bu borada inklyuziv ta'lim tushunchasi mazmun-mohiyatini ifodalaydigan quyidagi manbaga murojaat qilsak. Unga ko'ra "Inklyuziv ta'lim bu umumiy rivojlatirish jarayoni bo'lib, hamma uchun shu jumladan alohida ehtiyojli o'quvchilar uchun ham ta'lim olish imkoniyatini nazarda tutadi. Inklyuziv ta'lim barcha o'quvchilarning ehtiyojlarini hisobga olib, huquq va qobiliyatlarini hurmat qiladigan, ijtimoiy adolat hamda tenglikka erishishni maqsad qilgan holda tashkil etiladi. Inklyuziv ta'lim maxsus ehtiyojga ega nogiron, balki nogironligi bo'lmagan o'quvchilar o'qiydigan umumta'lim muassasalarida ham ta'lim-tarbiya olishlari mumkin ekanligini e'tirof etadi. Buning uchun esa o'quv muassasalari ham o'qituvchi-tarbiyachilar ham inklyuziv ta'lim tizimiga tayyor bo'lishlari, o'quv muassasasi darajasida ham inklyuziv jismoniy sharoit va o'qishga imkon omillari shu ta'lim talablariga to'la javob berishi zarur. Inklyuziv ta'lim o'quvchilarga nisbatan har qanday kamsitishni istisno qiladigan va barcha odamlarga teng munosabatda bo'lishni ta'minlaydigan, shu bilan birga maxsus ta'lim ixtiyoriga ega o'quvchilar uchun zarur shart-sharoitlar yaratadigan mafkuraga asoslanadi"¹.

Bundan anglash mumkinki, inklyuziv ta'lim bu ta'lim olish jarayonida har qanday kamsitishlarni inkor qiladigan, muayyan nogironlik belgilari ta'lim olish uchun hech qanday to'siq bo'lmashligini isbotlaydigan, ijtimoiy ta'lim standarti hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim tendensiyalaridan kelib chiqqan holda shuni aytish mumkinki, endilikda inklyuziv ta'lim bu muttasil takomillashib boradigan ta'lim tizimining ajralmas qismi sanaladi. Chunki inklyuziv ta'lim bu inson huquqlarining e'tirof etilgan tamoyillari va demokratik qadriyatlariga mos bo'lgan har bir insonning huquq va qobiliyatlarini hurmat qilishga qaratilganligi bilan doimiy rivojlanishda bo'lganligini ko'rsatadi. Shu o'rinda "Inson huquqlari bo'yicha ummumjahon deklaratsiyasi"ga murojaat qiladigan bo'lsak, har bir insonning bilim olishi alohida xalqaro normalar bilan mustahkamlab qo'yilganligini ko'rishimiz mumkin. Xususan, ayni Deklaratsiyaning 26-moddasiga ko'ra, "Har bir inson ta'lim olish huquqiga ega. Ta'lim olishda hech bo'lmaganda boshlang'ich va umumiy ta'lim tekin bo'lishi lozim. Boshlang'ich ta'lim majburiy bo'lishi kerak. Texnik va hunar ta'limi hammaning qurbi yetadigan darajada bo'lishi, oliy ta'lim esa har kimning qobiliyatiga asosan hamma uchun yetarli imkoniyat doirasida bo'lishi kerak.

Ta'lim inson shaxsini to'la barkamol qilishga va inson huquqlari hamda asosiy erkinliklariga nisbatan hurmatni kuchaytirishga qaratilmog'i lozim. Ta'lim barcha xalqlar, irqiy va diniy guruhlar o'rtasida bir-birini tushunish, xayrixohlik va do'stlikka xizmat qilishi hamda Birlashgan Millatlar Tashkilotining tinchlikni saqlash borasidagi faoliyatiga yordam berishi kerak".²

Jahonning ko'لامي jihatidan keng va eng nufuzli yuridik hujjatida ushbu normalarni qayd etilishi bu dunyodagi har bir insonning bilim olishini eng muhim va huquqi ekanligini anglatadi. Ma'lumki, xalqaro huquqiy hujjatlarni ratifikatsiya qilgan har bir mamlakat

¹ U.Bo'tayev, N.Latipova, A.Abdulxalilov, N.Saidova. Oliy o'quv yurtlarida "To'siqsiz muhitni" ta'minlash jarayonlarining metodik asoslari, Toshkent-2022. 21-22 b.

² Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, "Adolat" milliy huquqiu axborot markazi Toshkent-2023.- 24 b.

xalqaro huquqiy hujjatlardagi normalarni ijro etishi bu majburiyat sanaladi. 1991-yil 30-sentabrda ayni “Inson huquqlari bo'yicha umumjahon deklaratsiyasi”ni ratifikatsiya qilgan O'zbekiston o'zining asosiy hujjati, ya'ni Konstitutsiyada alohida e'tibor berib, bilim olish huquqlarini mustahkamlab qo'ygan. Unga ko'ra xalqaro munosabatlarning teng huquqli subyekti bo'lgan O'zbekiston belgilab qo'yilgan xalqaro huquq normlari va prinsiplariga amal qilishini ifoda etadi. 2023-yil 30-aprelda referendum asosida qabul qilingan, muallifi O'zbekiston xalqi bo'lgan yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga kiritilgan yangi normalarga ko'ra endilikda O'zbekiston barcha fuqarolarning huquq va qonuniy manfaatlarini ifodalaydigan ijtimoiy davlat maqomining konstitutsiyaviy huquqiy asoslari yaratildi. Bu ayniqsa, izchil ijtimoiy siyosatni amalga oshiriladigan mamlakat sharoitida yaqqol o'z ifodasini ko'rsatadi. Zotan ijtimoiy davlat fenomeni inklyuzivlik tushunchasi bilan bir birini to'ldiradigan mantiqiy tushunchalar hisoblanadi. Jamiyatda ijtimoiy tengsizlik va turli tofovutlarni ayni inklyuzivlik jarayoni muvozanatga keltiradi. Shu jihatdan ushbu tadqiqot ishida ilgari surilgan fikr, ya'ni hech bir mamlakat ta'lim tizimida inklyuzivlikni ta'minlamay turib, bilim olish huquqlarini hamma uchun kafolatlay olmaydi. Davlat siyosiy tashkilot sifatida jamiyatga rahbarlik qilishi va ijtimoiy boshqaruvni amalga oshirishni hisobga olsak, inklyuzivlik davlat siyosatining eng muhim yo'nalishi hisoblanadi.

Ayni munosabatlar esa huquq normalari bilan tartibga solinadi. Ta'lim olish insonning uzviy huquqi ekanligidan kelib chiqqan holda fuqarolarning ijtimoiy holati turlicha ekanligini hisobga olsak, har qanday sharoitda ham ta'lim olish imkoniyatlari, xususan maxsus ta'lim ehtiyojiga ega kishilar uchun moslashtirilgan imkoniyatlari huquq asosida kafolatlanadi. Shuning uchun ham davlatning ijtimoiy tabiati huquqiy asoslar bilan mustahkamlanadi.

Tan olish kerakki, huquqiy demokratik mamlakatlar sharoitida barcha sohalar qatori ta'lim sohasi xususan, inklyuziv ta'limni rivojlantirishning huquqiy asoslari mustahkamlanmas ekan ta'lim tizimida qo'llaniladigan amaliyot va ilg'or tajribalar o'z samarasini bermasligi mumkin. Chunki sohadagi munosabatlarni tartibga solish va tizimli rivojlanish yo'nalishlarini belgilab beruvchi omil bu huquqiy omil hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining huquqiy tabiatiga ko'ra amalga oshiriladigan har qanday islohotlar, avvalo, qonun normalari bilan mustahkamlanadi. Birgina misol ta'limni rivojlantirishning konstitutsiyaviy huquqiy asoslari ham asosiy qonun darajasida e'tirof qilingan. Aniqroq qilib aytganda, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50-moddasiga ko'ra “Har kim ta'lim olish huquqiga ega. Davlat uzluksiz ta'lim tizimi, uning har xil turlari va shakllari, davlat va nodavlat ta'lim tashkilotlari rivojlanishini ta'minlaydi. Davlat maktabgacha ta'lim va tarbiyani rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratadi. Davlat bepul umumiy o'rta ta'lim va boshlang'ich professional ta'lim olishni kafolatlaydi. Umumiy o'rta ta'lim majburiydir. Maktabgacha ta'lim va tarbiya, umumiy o'rta ta'lim davlat nazoratidadir.

Ta'lim tashkilotlarida alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim va tarbiya ta'minlanadi.”³ Davlat ta'lim sohasida bajaradigan funksiyalarning qamrovi jihatdan kengligi va mazmunan boyligi bu uning progressiv ta'lim siyosatida ko'rinadi. Yuqorida keltirib o'tilgandek, uzluksiz ta'limning har xil turlarini tashkil etish va rivojlantirish masalasiga inklyuziv yondashuvni ko'rishimiz mumkin. Ya'ni qamrov jihatdan barcha masalalarni o'z ichiga oladigan ta'lim turlarini tashkil etish va takomillashtirishning huquqiy asoslari ham O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risidagi” qonunda mustahkamlab qo'yilgan. Ushbu qonunning 7-moddasiga ko'ra ta'lim turlari quyidagilardan iborat:

- maktabgacha ta'lim va tarbiya;
- umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim;
- professional ta'lim;
- oliy ta'lim;
- oliy ta'limdan keyingi ta'lim;
- kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish;
- maktabdan tashqari ta'lim.⁴

Qonun hujjatlarida aks etgan ushbu normalarni amaliyotga tatbiq etish orqali ta'lim tizimi harakatga keltiriladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va “Ta'lim to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi qonunining ta'lim olish huquqlarining kafolatlanishi va uzluksiz ta'limni rivojlantirishga oid tahlil qilinayotgan mazkur normalarning ajralib turuvchi xususiyati shundaki, har bir insonning nafaqat bilim olish huquqlarini, balki ta'lim tizimini rivojlantirish orqali inson huquqlarini oliy darajada qadrlanishini anglatadi. Shuningdek asosiy qonunning 50-moddasida keltirib o'tilgan yana bir norma, ya'ni ta'lim olish shakllari har bir insonning imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda moslashtirilgan shart-sharoitlar yaratib berilishiga alohida e'tibor qaratilgan. Bu borada “Ta'lim to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi qonunining 15-moddasiga ko'ra ta'lim olish shakllari quyidagilardan iborat:

- ishlab chiqarishdan ajralgan holda ta'lim olish (kunduzgi);
- ishlab chiqarishdan ajralmagan holda ta'lim olish (sirtqi, kechki, masofaviy); dual ta'lim;
- oilada ta'lim olish va mustaqil ta'lim olish;
- katta yoshdagilarni o'qitish va ularga ta'lim berish;
- inklyuziv ta'lim;
- eksternat tartibidagi ta'lim;
- mudofaa, xavfsizlik va huquqni muhofaza qilish faoliyati sohasida kadrlar tayyorlash.⁵

³ “O'zbekiston Respublikasining 23.09.2020 yildagi O'RQ-637-son “Ta'lim to'g'risida”gi qonuni. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasining rasmiy veb-sayti: <https://lex.uz/docs/-5013007>

⁴ “O'zbekiston Respublikasining 23.09.2020 yildagi O'RQ-637-son “Ta'lim to'g'risida”gi qonuni. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasining rasmiy veb-sayti: <https://lex.uz/docs/-5013007>

Ushbu qonun doirasida ta'lim oluvchilar uchun zarur shart-sharoitlarning huquqiy asoslari yaratilganligini va asosiy qonun, ya'ni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida belgilab qo'yilgan har kimning bilim olish huquqlari kafolatlanishi va davlat uzluksiz ta'limni rivojlantirishga oid normalarga mutanosibli va qonuniy jihatdan mantiqiy ketma ketlikni ifodalashini ko'rishimiz mumkin. Ta'limni barcha bosqichlari shakl va turlarini kompleks takomillashtirishning asosiy va to'g'ri yo'li bu inklyuziv yondashuv asosidadir. Chunki inklyuzivlik mazmunan umumiy qamrovni ifodalagan holda ta'lim sohasining har bir jihatiga manzilli yondashish manzarasini o'zida namoyon etadi. Inklyuziv ta'lim tizimini takomillashtirish ham murakkab ham samarali jarayon hisoblanadi. Murakkabligi bu ta'lim faoliyatining har bir jihatiga aniq va to'liq e'tibor qaratishini taqozo etsa, samaradorligi esa bu sohani barqaror tizimli rivojlanishidadir.

Ta'lim to'g'risidagi qonunning 20-moddasi Inklyuziv ta'lim alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta'lim oluvchilar uchun ta'lim tashkilotlarida ta'lim olishga bo'lgan teng imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilgan.

Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar (shaxslar) uchun ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'lim tashkil etiladi.

Inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.⁶

Mazmunan shunday aytish mumkinki, ta'lim tizimida inklyuzivlik bu -fuqarolarning imkoniyatlardan kelib chiqqan holatda sifatli ta'lim olish imkoniyalarining yaratilishidir. Shu o'rinda inklyuziv ta'limning muhimligi va uning ijtimoiy davlat sharoitidagi ahamiyatining yana bir ustunligini ta'kidlab o'tish joiz. Ma'lumki, muayyan nogironlik belgilari tufayli ayrim fuqarolar o'zlarini jamiyatdan ajralgan deb hisoblashib, o'zlarini o'zlari kamsitilgandek his qilishadi. Aslini olib qaraganda bu toifadagi fuqarolar o'zlarini o'zlari kamsitishayotgan bo'lishadi. Chunki ularni jamiyatda hech kim faoliyatiga to'sqinlik qilmayotgan va kamsitmayotgan bo'ladi. Biroq muayyan nogironlik belgilari tufayli fuqarolarni ma'lum bir faoliyati bilan shug'ullanishini asossiz cheklashning yuridik javobgarligini kuchaytirish lozim. Lekin bugungi kunda muayyan xatti- harakatlarni amalga oshirishdan ma'no yo'q degan fuqarolar afsuski yetarlicha topiladi. Ushbu stereotip uzoq yillar davomida shakllangan. Buni birdaniga yo'qotishning iloji yo'q, lekin muammoning maqbul yechimi faqat inklyuziv ta'lim orqalidir. Ya'ni ta'lim olish orqali tafakkurning shakllanishi va fikrlashning o'zgarishi natijasida nogironlik belgilari agar mavjud bo'lsa, har bir insonning iste'dodini ro'yobga chiqarishga hech qanday tog'anoqlik qilmasligini anglatadi. Shuning uchun ham inklyuziv ta'lim nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa yagona davlat ta'lim siyosatini amalga oshirishda inklyuziv ta'lim masalasiga yanada chuqurroq e'tibor qaratishini va ta'lim muassasalari faoliyatida inklyuziv ta'lim

⁵ "O'zbekiston Respublikasining 23.09.2020 yildagi O'RQ-637-son "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasining rasmiy veb-sayti: <https://lex.uz/docs/-5013007>

⁶ "O'zbekiston Respublikasining 23.09.2020 yildagi O'RQ-637-son "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasining rasmiy veb-sayti: <https://lex.uz/docs/-5013007>

barqarorligini ta'minlash, eng asosiysi esa inklyuziv ta'lim sohasi boshqa sohalar qatori zamonaviy tendensiyalarga muvofiq muttasil takomillashtirilib borilishi kerak. Shiddat bilan o'zgarayotgan bugungi dunyo zamonaviy ilm-fan yutuqlari va innovatsion texnologiyalar tufayli yangicha qarashlar va imkoniyatlar vujudga kelmoqda. Tabiiyki, bu imkoniyatlardan birinchilar qatoridan foydalangan kishilar va ilg'or tajribalarni realizatsiya qilgan sohalar boshqa sohalarga qaraganda oldinda bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan olib qaraganda, inklyuziv ta'limni yanada takomillashtirib ijtimoiy davlat sharoitidagi ahamiyatini yanada oshiradi. Natijada jamiyatda inklyuziv ta'limga bo'lgan ehtiyojdan ko'ra qiziqish oshadi. O'z navbatida ehtiyojdan ko'ra qiziqishning oshishi sohaning rivojlanishini tezlashtiradi. Chunki sohaga yangilik olib kirish faqat bir yoqlama emas, balki umumiy tartibda yondashiladi. Tabiiyki, mas'uliyat va progressiv omillar bor joyda har qanday soha yuksaladi. Yana bir muhim masala inklyuziv ta'lim faqat maxsus ta'lim ehtiyojiga ega kishilar uchun ustuvor bo'lib qolmay, balki inklyuziv ta'lim bilan bog'liq faoliyatni amalga oshiruvchi subyektlar va idoralar zimmasiga ham yetarlicha mas'uliyat yuklaydi. Bu esa inklyuziv ta'lim sohasiga mas'ul bo'lgan kishilar va maxsus ta'lim beruvchi pedagoglarni o'z ustida yanada ishlashni taqozo etadi. Chunki inklyuziv ta'lim tizimida o'quvchi-talabalarning malakali kadr sifatida yetishishi ikki omilga bog'liq: 1. Ta'lim berish faoliyati bilan shug'ullanadigan malakali pedagog omili; 2. Ta'lim muassasasida yaratilishi lozim bo'lgan zarur shart-sharoit omili. Inklyuziv ta'lim o'quvchi-talabalarning ta'lim jarayoninig markazida bo'lishini ta'minlaydi. Ya'ni asosiy e'tibor ta'lim oluvchilarning sifatli bilim olishi va zarur shart-sharoitga ega bo'lishiga qaratiladi. Inson qadri ustuvor jamiyat va xalqparvar davlat sifatida shakllanayotgan O'zbekistonda ta'lim bu inson kamolotining kaliti hisoblanadi. Shu bois har bir inson sifatli bilim olishini ta'minlash bu insonda insoniylikni yuksak qadrlashini anglatadi. Shu nuqtayi nazardan inklyuziv ta'lim hech bir ta'lim oluvchini e'tibordan chetda qoldirmasligi bilan ahamiyatlidir. Jamiyatda muayyan tengsizliklar va turli tofovutlar, eng asosiysi dogmatik qarashlar va stereotiplarni bartaraf qilish uchun to'siqsiz muhit shakllanishi lozim. Bu esa fuqarolarni hamjihat, millatidan qat'iy nazar tinch va totuv yashashiga zamin yaratadi. Ya'ni guvohi bo'lishimiz mumkinki, inklyuziv ta'lim bu umumiy faravonlik va bag'rikenglikni ifodalovchi fundamental mazmun-mohiyatga ega bo'lib teng huquqli munosabatlarni qaror toptiradi. Qaysiki, jamiyatda imkoniyati cheklangan fuqarolarga yoki boshqa ijtimoiy himoyaga muhtoj kishilar uchun zarur shart-sharoit yaratilgan bo'lsa, demak o'sha jamiyatda hamma uchun imkoniyatlar yaratilgan bo'ladi. Chunki jamiyatning muhofazalanadigan ijtimoiy qatlami muayyan huquqlardan foydalanishi va xatti-harakatlarini amalga oshirish imkoniyatlari shu jamiyatning boshqa a'zolarining imkoniyatlari bilan tenglashtiriladi. Muvozanatli ijtimoiy siyosatning natijasi bu har bir insonning huquq va qobiliyatlarini hurmat qilish, ularni amalga oshirish uchun imkoniyatlar yaratilishida ko'rinadi. Bu esa jamiyatda ijtimoiy farovonlikni oshishi davlatning ijtimoiy davlat sifatida barqaror siyosat yuritishidan dalolat beradi. Ayni masalalar tahlilidan ko'rishimiz mumkinki, inklyuziv ta'lim bu ijtimoiy davlat sharoitida yuksak ahamiyatga ega bo'lib, u jamiyat hayotida turli tengsizlik va

nomutanosibliklarni bartaraf qilish uchun ijobiy yechim bo'la oladi. Hayot suratlari tezlashayotgan bugungi davrda zamonaviy transformatsiya va tendensiyalar hech bir sohaga ta'sir ko'rsatmasdan qolmayapti. Shu jumladan, inklyuziv ta'limni takomillashtirib borish sohadagi muayyan muamolarni bartaraf qilish bilan bir qatorda sohaga yangi nou-haularni olib kirishni taqazo etadi. Avvalo, ta'limda inklyuzivlikni ta'minlash bo'yicha asosiy fanlarni rivojlantirish va ayni fanlar bo'yicha malakali kadrlarni tayyorlashlashga alohida e'tibor qaratish lozim. Misol uchun eshitish qobiliyati zaif bolalarni rivojlantirish, o'qitish va tarbiyalash masalalarini o'rganuvchi surdopedagogika va surdopsixologiya. Aqli zaif bolalarni rivojlantirish, o'qitish va tarbiyalash masalalarini o'rganuvchi oligofrenopedagogika va oligofrenopsixologiya, ko'rish qobiliyati buzilgan bolalarni rivojlantirish, o'qitish va tarbiyalashni o'rganuvchi tiflopedagogika va tiflopsixologiya. Korreksion pedagogika tarkibiga kiruvchi ushbu pedagogik tarmoqlar muayyan nuqsoni bor bo'lgan kishilarga alohida yondashuv asosida ularni jamiyatga integratsiyalaydi. Shu jihatdan ushbu masalaga chuqur va alohida yondashishi lozim. Shuningdek, inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun an'anaviy ta'lim menejmenti o'rniga zamonaviy inklyuziv ta'lim menejmentiga alohida urg'u qaratish zarur. Inklyuziv ta'lim menejmenti bu ta'lim muassasalari faoliyatini tashkil etish, boshqarish, nazorat qilish va istiqboliga doir masalalarini ayni inklyuzivlik asosida yondashishdir. Zamonaviy inklyuziv ta'lim menejmenti an'anaviy ta'lim menejmentidan chuqur va universal ahamiyatga ega ekanligi bilan farqlanib, nisbatan yangi mavjud vaziyatdan kelib chiqqan holda inklyuziv ta'limni rivojlantirishga qaratilgan boshqaruv faoliyati hisoblanadi. Yuqorida mavjud muammolarga qarshi kurashadigan pedagogika tarkibidagi pedagogik tarmoqlarni alohida ko'rsatib o'tdik. O'z navbatida o'z sohasini rivojlantirish bu faqat sohani muammolardan holi qilish bilan erishib bo'lmaydi. Sohani rivojlantirish uchun yangicha qarash va amaliyotlar ham zarur bo'ladi. Bu borada ta'lim tizimining muhim qismi bo'lgan pedagogik fanlar, ya'ni pedagogik innovatika, pedagogik innovatsiyalarni yuzaga kelishi va rivojlanish qonuniyatini o'rganadi, pedagogik aksialogiya ta'lim oluvchilar va ta'limni qadriyat deb e'tirof etgan holda ta'limiy qadriyatlarni o'rganadi. Bundan anglash mumkinki, inkluziv ta'limni rivojlantirish bu ta'lim beruvchilar ta'lim oluvchilar va ta'lim shart-sharoitlari bilan bog'liq barcha jarayonlarni inklyuziv progressiv asosda qamrab oladi. Ta'limda inklyuzivlikni ta'minlashdan asosiy maqsad avvalo barcha ta'lim oluvchilarning imkoniyatlarini bir xillashtirish, undan foydalanish esa ta'lim oluvchilarning faqat o'ziga bog'liqdir. Bugungi kunda jahonning yetakchi mamlakatlarining ijtimoiy rivojlanishi zahirida jamiyatning ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamining haq-huquqlarini yuksak darajada himoya qilishi mujassamdur. Ijtimoiy davlat sharoitida imkoniyati cheklangan fuqarolar umummajburiy ta'lim bilan cheklanib qolmay, balki barcha darajadagi ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Chunki ijtimoiy davlat va inklyuziv ta'lim tushunchalarning asosiy mazmun-mohiyati bir inson uchun yaratilishi mumkin bo'lgan imkoniyatlarning barcha uchun yaratilishidir. Mamlakatimizda nogironligi bor shaxslar ta'limning barcha bosqichlarida bilim olishi, jamiyat va davlat hayotida faol ishirok etishi uchun zarur shart-sharoitlar

yaratish qonunchilikda alohida belgilab qo'yilgan. Bu borada 2020-yil 15-oktabrda qabul qilingan "Nogironligi bor bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuni ushbu fikrimizning yaqqol huquqiy asosi bo'la oladi. Qonunnig 38-moddasiga ko'ra "Nogironligi bo'lgan shaxslar barcha darajalardagi ta'lim tashkilotlarida ta'lim olish va o'z qobiliyatini yanada to'liqroq rivojlantirish uchun butun umri davomida ta'lim olish hamda jamiyat va davlat hayotida faol ishtirok etish huquqiga ega. Davlat nogironligi bo'lgan shaxslarning inklyuziv ta'limini rivojlantirishni, ularning ta'lim olishi va kasbiy tayyorgarlikdan, qayta tayyorlashdan va malaka oshirishdan o'tishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratilishini kafolatlaydi."⁷

Qonunchilikda aks etgan normalar muayyan huquq va imkoniyatlarni nazariy jihatdan mavjudligini ko'rsatadi. Ma'lumki, huquqiy-demokratik davlatlarda har bir masalaning dastlab nazariy-huquqiy asoslari yaratiladi. Jumladan muayyan tadqiqot ishlaridan olingan natijalar avvalo nazariy jihatdan bayon qilinadi, so'ngra huquqiy jihatdan tartibga solinadi. Ya'ni har bir masala nazariy-huquqiy jihatdan tartibga solinganidan keyin amalga oshirish imkoniyatlari yaratiladi. Bundan ko'rishimiz mumkinki, ta'limda inklyuzivlikni ta'minlash bo'yicha bir qator izlanishlar undan olingan natijalar asosida huquqiy jihatdan mustahkamlanadi. Shakllangan qonunchilik bazasi asosida ta'limda inklyuzivlikni ta'minlash nazariyadan amaliyotga ko'chadi. Bundan shuni tushinish mumkinki, inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish lozim. Chunki inklyuzivlik jamiyatda sog'lom ijtimoiy ma'naviy muhit va barqaror huquqiy munosabatlarni shakllanishiga zamin yaratadi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoevning "Yangi O'zbekiston strategiyasi" asarlarining "Kuchli ijtimoiy siyosat: mohiyat va imkoniyatlar" nomli qismida quyidagi fikr keltirilgan: "Yangi O'zbekistonni o'z hayotidan rozi, baxtli insonlar mamlakatiga, har tomonlama rivojlangan ijtimoiy makonga aylantirish ushbu yo'nalishdagi islohotlarimizning asosiy maqsadidir".⁸ Mazmunan shuni aytish mumkinki, inklyuziv jamiyat barpo qilish yo'lida ijtimoiy makon yaratish va uning huquqiy asoslarini mustahkamlash dolzarb ahamiyatga ega hisoblanadi. Chunki ijtimoiy makon bu avvalo holatidan qat'i nazar barcha fuqarolarni erkin harakatlanishi va munosib turmush sifatiga ega bo'lishi uchun zarur shart sharoitlarni yaratadi. Jamiyat va davlat hayotining barcha sohalarida inklyuzivlik va ijtimoiy tamoyillarni qaror toptirish bu tosiqsiz muxit shakllanishiga xizmat qiladi. Aynan ushbu to'siqsiz muhitni avvalo ta'lim muassasalarida ta'minlanishi barcha ta'lim beruvchilar va ta'lim oluvchilar uchun erkin harakatlanish imkoniyatini yaratadi. Bu esa ta'lim funksiyasini amalga oshiradigan subyektlar va ta'lim faoliyati bilan shug'ullanadigan yuridik shaxslar oldiga ijtimoiy huquqiy ahamiyatga ega bo'lgan vazifalarni qo'yadi. Inklyuziv ta'lim va boshqa ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan islohotlar yangilanayotgan O'zbekiston taraqqiyotida izchillik bilan amalga oshirilmoqda. Xususan inklyuziv ta'lim sohasini rivojlantirishga qaratilgan bir qator qonunchilik hujjatlari qabul qilindi. Jumladan,

⁷O'zbekiston Respublikasining 15.10.2020 yildagi O'RQ-641-son "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi qonuni.

O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasining rasmiy veb-sayti: <https://lex.uz/docs/-5049511>

⁸Shavkat Mirziyoev. Yangi O'zbekiston strategiyasi - Toshkent. " O'zbekiston", 2021. -B 224.

“Ta’lim to’g’risidagi” O‘zbekiston Respublikasi qonuni⁹, “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to’g’risida” O‘zbekiston Respublikasi qonuni¹⁰ shuningdek, “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni¹¹, “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori¹², “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to’g’risida” O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori¹³, “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ta’lim olishlarini tashkil etish va ularni reabilitatsiya qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida” O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori¹⁴.

XULOSA

Ko‘rsatib o‘tilgan yuqoridagi normativ huquqiy hujjatlar O‘zbekiston Respublikasida ta’limda inklyuzivlikni ta’minlash va rivojlantirish bo‘yicha zarur tashkiliy va meyoriy-huquqiy bazaga ega ekanligini ko‘rsatadi. Qonunchilik hujjatlari inklyuziv ta’limni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi, bu esa barcha ta’lim oluvchilarning qobiliyati, kelib chiqishi yoki nogironlik belgilaridan qat’i nazar, sifatli ta’lim olishdan teng foydalanish imkoniyatini ta’minlaydi. U tenglikni ta’minlovchi, huquqlarni himoya qiluvchi va ta’lim muassasalari uchun javobgarlikni yaratuvchi va ijtimoiy mas’uliyatini kuchaytiruvchi qonunchilik asoslari, siyosati va yo‘riqnomalarini belgilaydi. Bu borada qonunchilik hujjatlarini inklyuziv ta’lim tizimini takomillashtirishga qo‘shgan hissasi natijasida quyidagilarni keltirib o‘tish mumkin: 1. Ta’lim olish huquqini ta’minlash; 2. Diskriminatsiyaga barham berish; 3. Ijtimoiy integratsiyalash uchun huquqiy asoslarni mustahkamlash; 4. Ta’lim olish muassasalarining ijtimoiy mas’uliyatini oshirish; 5. O‘qituvchilar malakasini oshirish va o‘quv dasturlarini inklyuziv standartlarga moslashtirish.

⁹ “O‘zbekiston Respublikasining 23.09.2020 yildagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to’g’risida”gi qonuni. O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasining rasmiy veb-sayti: <https://lex.uz/docs/-5013007>

¹⁰ O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 15.10.2020 yildagi O‘RQ-641-son. O‘zbekiston Respublikasi “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to’g’risida” qonuni. O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasining rasmiy veb-sayti: <https://lex.uz/docs/-5049511>

¹¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 29.04.2019 yildagi PF-5712-son. “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasining rasmiy veb-sayti: <https://lex.uz/docs/-4312785>

¹² O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 13.10.2020 yildagi PQ-4860-son. “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasining rasmiy veb-sayti: <https://lex.uz/docs/-5044711>

¹³ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 12.10.2021 yildagi 638-son. “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to’g’risida” O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasining rasmiy veb-sayti: <https://lex.uz/docs/-5679836>

¹⁴ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 25.01.2024 yildagi 46-son. “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ta’lim olishlarini tashkil etish va ularni reabilitatsiya qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida” O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasining rasmiy veb-sayti: <https://lex.uz/docs/-6779571>

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Shavkat Mirziyoev. Yangi O'zbekiston strategiyasi - Toshkent. " O'zbekiston", 2021. –B 224.
2. U.Bo'tayev, N.Latipova, A.Abdulxalilov, N.Saidova. Oliy o'quv yurtlarida "To'siqsiz muhitni" ta'minlash jarayonlarining metodik asoslari, Toshkent-2022. 21-22 b.
3. Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, "Adolat" milliy huququ axborot markazi Toshkent-2023.- 24 b.
4. O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 23.09.2020 yildagi O'RQ-637-son. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasining rasmiy veb-sayti: <https://lex.uz/docs/-5013007>
5. O'zbekiston Respublikasining 15.10.2020 yildagi O'RQ-641-son "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi qonuni. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasining rasmiy veb-sayti: <https://lex.uz/docs/-5049511>
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 29.04.2019 yildagi PF-5712-son. "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasining rasmiy veb-sayti: <https://lex.uz/docs/-4312785>
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 13.10.2020 yildagi PQ-4860-son. "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasining rasmiy veb-sayti: <https://lex.uz/docs/-5044711>
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 12.10.2021 yildagi 638-son. "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasining rasmiy veb-sayti: <https://lex.uz/docs/-5679836>
9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 25.01.2024 yildagi 46-son. "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning ta'lim olishlarini tashkil etish va ularni reabilitatsiya qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasining rasmiy veb-sayti: <https://lex.uz/docs/-6779571>